

Fliegerhorst Twente

Erfgoedpamflet passend bij tachtig jaar vrijheid

Restanten van een hangar op de Lonnekerberg

FLIEGERHORST TWENTE

ERFGOEDPAMFLET PASSEND
BIJ TACHTIG JAAR VRIJHEID

Dit pamflet is afgeleid van de publicatie
M. Horst (2025). *Fliegerhorst Twente. Een zoektocht naar overblijfselen
en een waardestelling van dit beladen erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog.*
Stichting Landschap Overijssel. Dalfsen.

Martijn Horst

18 april 2025

Hoofdentree met transformatorhuis op de Lonnekerberg

1. INLEIDING

Het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) is op 5 mei 2025 tachtig jaar geleden. In Oost-Nederland wordt dat traditiegetrouw gevierd in april, omdat de bevrijding in deze maand plaatsvond. Landschap Overijssel gaat op zoek naar de overblijfselen uit de Duitse periode van de Fliegerhorst Twente. We proberen daarmee de landschappelijke kant van de Fliegerhorst beter te begrijpen, gaan een cultuurhistorische waardenkaart maken, denken na over tachtig jaar vrijheid en stellen, in navolging van het Erfgoedmanifest uit 2018, een Erfgoedpamflet op.

2. DE OPBOUW VAN DE FLIEGERHORST (1940-1941)

Vliegen in Twente is aan het begin van de Tweede Wereldoorlog geen nieuw fenomeen. Al in de jaren twintig worden de eerste vluchten ondernomen en in 1929 vindt zelfs de oprichting van de N.V. Luchthaventerrein Twente plaats. De laatste jaren voor het uitbreken van de oorlog leidt het vliegveld een sluimerend bestaan. Als in 1939 dan ook nog een vliegverbod langs de oostgrens van Nederland van kracht wordt, is het vliegveld ten dode opgeschreven. Op 1 mei 1940 wordt de status van 'luchtvaartterrein' ingetrokken. Vlak daarna wordt de militaire opdracht gegeven om het vliegveld onklaar te maken. De grasmat wordt omgeploegd en de gebouwen opgeblazen.

Direct na de Duitse inval in mei 1940 worden alle Nederlandse vliegvelden en landingsterreinen ingenomen en bestemd als militair gebied. Dat geldt ook voor vliegveld Twente. Al duurt het nog even voordat de militaire leiding in Duitsland daadwerkelijk een doorstart maakt. Als in de loop van 1940 duidelijk wordt dat een snelle invasie van Groot-Brittannië niet mogelijk is, komt de aandacht voor Duitsland op defensieve maatregelen te liggen. Het oude vliegveld Twente wordt daarbij een strategische plek. Vanaf november 1940 wordt het verwoeste vliegveld omgebouwd tot een grote Duitse Fliegerhorst. In een enorm tempo, met vrijwel de gehele bouwcapaciteit van bedrijven die in de regio aanwezig zijn, wordt aan de slag gegaan. Binnen een half jaar krijgt de Fliegerhorst Twente vorm. In de standaardvorm bestaat een Fliegerhorst daarbij uit een Rollfeld met drie start- en landingsbanen, een strip met de belangrijkste gebouwen, een Ringrollstraße waar de vliegtuigen op taxiën en meerdere Liegeplätze waar de vliegtuigen worden gestald en worden klaargemaakt voor vertrek. Dat is de vorm die we ook bij de Fliegerhorst Twente terugvinden. De Fliegerhorst krijgt drie Liegeplätze. Verder weg van het vliegveld worden personeelsonderkomens gebouwd. Zo is er de Nordlager met de hoofdingang en de Südlager waar vooral vliegend personeel wordt ondergebracht.

3. DE UITBOUW VAN DE FLIEGERHORST (1941-1944)

Na de eerste aanleg van de Fliegerhorst in 1940 en 1941 staat de ontwikkeling van het vliegveld niet stil. De dynamiek van de oorlog zorgt ervoor dat er continu aanpassingen nodig zijn. Soms technisch van aard, maar soms ook landschappelijk van aard met de uitbreiding van de Liegeplätze. Elke Liegeplatz bestaat daardoor uit een oud en een nieuw deel. Vanaf 1943 komen de aanpassingen in een stroomversnelling, omdat de Verenigde Staten zich in de oorlog gaan mengen. De opbouw en uitbouw van de Fliegerhorst resulteren uiteindelijk in:

- De Liegeplatz van de 7. Staffel op landgoed Lonnekerberg
- De Liegeplatz van de 8. Staffel op landgoed 't Holthuis
- De Liegeplatz van de 9. Staffel op landgoed Oosterveld
- De Rollbahn op landgoed Hof Espelo

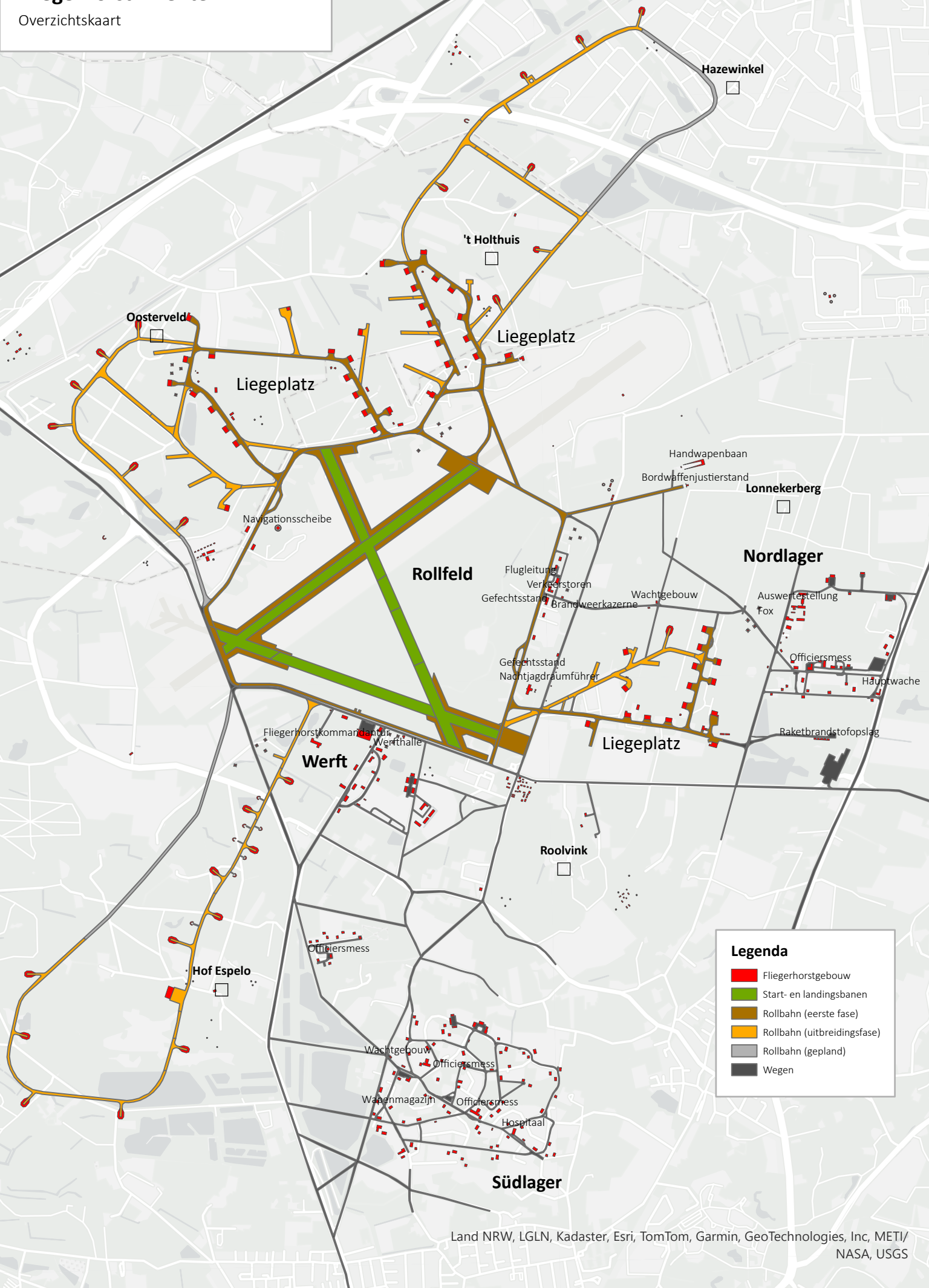
De Fliegerhorst Twente zal uiteindelijk ongeveer 1.800 ha beslaan en meer dan vijfhonderd gebouwen tellen. Bovendien vordert de Luftwaffe veel panden in Enschede en Oldenzaal.

4. DE Vernietiging en Transformatie van de Fliegerhorst (1944>)

De camouflage van de Fliegerhorst Twente kan niet voorkomen dat het vliegveld uiteindelijk door de geallieerden wordt vernietigd. De Britten en Amerikanen zijn goed op de hoogte van de ontwikkelingen op het vliegveld. Aan de ene kant doordat het verzet gedetailleerde beschrijvingen doorspeelt, aan de andere kant ook doordat het de geallieerden lukt om vanuit vliegtuigen scherpe foto's te maken. De Duitsers proberen de geallieerden nog wel af te leiden door schijnvliegvelden aan te leggen. Een ervan bevindt zich in Dulder bij Weerselo. Een tweede schijnvliegveld wordt aangelegd op een heideveld aan de Witteveenweg te Buurse. Bij

Fliegerhorst Twente

Overzichtskaart

Rijssen wordt een noodvliegveld aangelegd. Al was dat niet meer dan een grote landingscirkel. Om de Fliegerhorst Twente te kunnen verdedigen leggen de Duitsers op 22 plekken afweergeschut aan.

Gedurende de oorlog voeren de Britten en Amerikanen hun vluchten en bombardementen op. Alleen al tussen januari 1944 en mei 1944 wordt de Fliegerhorst zeker 65 keer beschoten. Dat zijn over het algemeen kleinschalige aanvallen die goed zijn af te slaan door de Duitsers. Op 15 augustus 1944 valt echter het eerste, grootschalige bombardement op het vliegveld. Vijfenzeventig geallieerde vliegtuigen laten in totaal 177 ton aan bommen boven de Fliegerhorst Twente los. Het lukt de Duitsers toch om de Fliegerhorst Twente weer op te bouwen en gevechtssklaar te maken. Maar op 24 maart 1945 volgt nogmaals een zwaar bombardement. Vanuit de richting Oldenzaal komen 152 vliegtuigen over het vliegveld heen. Naar schatting zijn ongeveer 4.000 bommen afgeworpen. Het vliegveld verandert op slag in één groot maanlandschap. Vanaf dat moment is de Fliegerhorst zo goed als onbruikbaar.

Enschede wordt op 1 april grotendeels bevrijd. De volgende dag, op 2 april, wordt ook de Fliegerhorst Twente door de geallieerden ingenomen. De Duitsers hebben zich dan al grotendeels teruggetrokken, waardoor grote gevechten uitblijven. Het is de Fliegerhorst Twente die direct een ondersteunende rol gaat spelen bij de opmars van de geallieerden richting Berlijn. Later, in de Koude Oorlog, groeit het uit tot de Vliegbasis Twenthe. Het is deze naoorlogse vliegbasis die ons nationale trots en internationale veiligheid geeft. Aangestuurd vanuit dezelfde gebouwen die de Duitse bezetter heeft gebouwd. Dat maakt dat op de oude Fliegerhorst Twente gevoelens van beladen erfgoed en erfgoed waar we trots op zijn door elkaar heen lopen.

5. CULTUURHISTORISCHE WAARDEN (2025)

De impact die de Fliegerhorst Twente op de directe omgeving van Enschede, Oldenzaal en Hengelo heeft gehad, zorgt dat er logischerwijs direct na de Tweede Wereldoorlog weinig tot geen cultuurhistorische waarde aan de restanten van het Duitse vliegveld wordt gegeven. Het opbouwen van het land en de verdediging tijdens de Koude Oorlog hebben topprioriteit. Pas aan het einde van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig komt het onderzoek naar het beladen erfgoed van de Fliegerhorst Twente op gang. Inmiddels is er dan al veel verdwenen, al staan de kern en de contouren van de oude Fliegerhorst nog overeind. Vanaf het einde van de jaren negentig komt de cultuurhistorische waardering op gang. Dat lijkt echter niet tot aanwijzing van monumenten.

Geen object op de Fliegerhorst Twente staat op zichzelf. Alles is onderdeel van een geheel: van de gebouwen van de Duitse Luftwaffe tot de moderne straaljagershelters. De sporen vertellen samen een verhaal. Toch zijn sommige zones in samenhang beter bewaard gebleven dan andere zones. Want nu de Fliegerhorst is geanalyseerd, blijken nog negen ensembles uit de Tweede Wereldoorlog (grotendeels) intact zijn. Zij hebben een 'zeer hoge' cultuurhistorische waarde.

Eerste aanleg (1940-1941)

1. Het Nordlager met de entreeroute
2. De restanten van het Rollfeld met het hart van de strip
3. Restanten van de Liegeplatz 7. Staffel aan de zuidkant van de Lonnekerberg
4. Restanten van de Liegeplatz 8. Staffel op landgoed 't Holthuis
5. Restanten van de Liegeplatz 9. Staffel op landgoed Oosterveld
6. Het intacte ensemble van het schietbanencomplex op de Lonnekerberg.
7. Het intacte ensemble van 'Kamp Overmaat'
8. De restanten van het Südlager

Uitbreidingsaanleg (1941-1944)

9. Restant van de Rollbahn en de intacte Splitterboxen op landgoed Hof Espelo.

Bij de aanleg van de Fliegerhorst Twente maakt de Duitse bezetter al een afweging welke gebouwen in materiaalgebruik en uitstraling boven de rest moeten uitstijgen. Voor de gebouwen die de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd, geeft dat tegenwoordig ook een hogere cultuurhistorische waarde. Dit zijn de objecten en plekken die het verhaal van de Fliegerhorst Twente nog steeds kunnen vertellen. Het gaat om 21 objecten en/of plekken.

Belangrijkste (verdwenen) objecten van de Fliegerhorst Twente (1940-1945)

Strip

- Flugleitung (intact)
- Gefechtsstand (intact)
- Verkeerstoren (verbouwd)
- Brandweerkazerne (intact)

Nordlager

- Hauptwache (intact)
- Offiziersmesse (verbouwd)
- Auswertestellung Fox (verdwenen)
- Wachtgebouw munitiedepot Lonnekerberg (verdwenen)
- Raketbrandstofopslag (vervallen)

Schietbaan

- Bordwaffenjustierstand (intact)
- Handwapenbaan (verbouwd)

Südlager

- Wachtgebouw (verbouwd)
- Offiziersmesse (verbouwd)
- Offiziersmesse (verbouwd)
- Wapenmagazijn (verbouwd)
- Hospitaal (verbouwd)

Overmaat

- Offiziersmesse (verbouwd)

Rondom het Rollfeld

- Fliegerhorstkommandantur (verdwenen)
- Werfthalle (verdwenen)
- Navigationsscheibe (fundering)
- Nachtjagdraum Gefechtsstand (verdwenen)

Daarnaast zijn er objecten die in de Tweede Wereldoorlog in serie zijn gebouwd. Daardoor zijn ze niet uniek. Tegenwoordig zijn het echter wel de laatste getuigen van de Tweede Wereldoorlog en vertegenwoordigen daardoor een cultuurhistorische waarde. Te denken valt aan de laatste (verbouwde) hangar, de laatste Bereitschaftsgebäude, maar ook aan intacte Splitterboxen. De intacte, belangrijkste objecten (11x) vormen samen met de intacte laatste getuigen (58x) een collectie die de Fliegerhorst met een 'zeer hoge' cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Het is belangrijk om alle 69 objecten in beeld te hebben en te houden als cultuurhistorische waardevol voor het verhaal van de Fliegerhorst Twente. Desgewenst kan met (de oude of nieuwe) redengevende beschrijvingen een extra waardebeoordeling in deze categorie worden ingebracht.

VEELGEBRUIKTE DUITSE WOORDEN

- *Bereitschaftsgebäude*
Gebouw op de Liegeplatz waar de bemanning tijdens de dienst verblijft.
- *Fliegerhorstkommandantur*
Gebouw waar de commandant van een Fliegerhorst zetelt met zijn staf.
- *Flugabwehrkanone (FLAK)*
Afweergeschut
- *Gefechtsstand*
Gebouw van waaruit de piloten worden aangestuurd.
- *Hauptwache*
Hoofdwacht bij de hoofdingang van het vliegveld.
- *Liegeplatz*
Plek waar de hangars voor de vliegtuigen staan.
- *Navigationsscheibe*
Plaats waar de boordkompassen van de vliegtuigen worden geijkt.
- *Nordlager*
Kazernecomplex in de vorm van een dorp met personeel- en administratie-onderkomens. Naoorlogs het Oostkamp of Prins Bernhardkamp genoemd.
- *Offiziersmesse*
Gebouw waar door de hogere rangen gezamenlijk gegeten en ontspannen wordt.
- *Ringrollstraße*
Ringbaan rondom het Rollfeld dat vliegtuigen toegang geeft tot de Liegeplätze.
- *Rollbahn*
Taxibaan voor vliegtuigen tussen het Rollfeld en de hangars.
- *Rollfeld*
Gebied waar de start- en landingsbanen zijn.
- *Splitterbox of Abstellbox*
U-vormige aarden beschermwal voor gestalde vliegtuigen.
- *Strip*
Strook langs het Rollfeld waar de belangrijkste gebouwen voor de vliegleiding staan.
- *Südlager*
Kazernecomplex in de vorm van een dorp voor met name vliegend personeel. Naoorlogs het Zuidkamp genoemd.

Kaart uit 1974 waarop de Fliegerhorst Twente in 1945 is weergegeven | Archief C. Cornelissen jr., Almelo

6. EEN ERFGOEDPAMFLET PASSEND BIJ TACHTIG JAAR VRIJHEID (1945-2025)

Nadenkend over tachtig jaar vrijheid en de restanten van de Fliegerhorst Twente komen ideeën op hoe we met het beladen erfgoed van het Duitse vliegveld kunnen omgaan. Niet om direct als Landschap Overijssel met een zelfstandig uitvoeringsprogramma mee aan de slag te gaan, maar om als samenleving de komende jaren over na te denken. Op welke manier willen we de Fliegerhorst Twente een rol geven in ons landschap? Dat behelst de emoties van een bezet Nederland en tegelijkertijd de nationale trots op Vliegbasis Twenthe, dat na oorlogs onze eigen vrijheid beschermd vanuit dezelfde Duitse gebouwen. Het zichtbaar zijn van de Fliegerhorst Twente, op welke manier dat ook is, hoort daarbij. Want ondanks dat het beladen erfgoed is: het blijft onderdeel van onze geschiedenis en ons landschap. Maar hoe kunnen we daar op een passende manier mee omgaan? In dit pamflet zetten we zes vrijblijvende gedachtegangen op een rij.

LEG STRUIKELTEGELS VOOR VERDWENEN BOERDERIJEN

Het blijft voor het grote publiek onduidelijk op welke schaal de ontruiming van boerderijen en woningen voor de Fliegerhorst Twente heeft plaatsgevonden en hoeveel leed deze heeft veroorzaakt. Met struikeltegels wordt aandacht gegeven aan deze zware periode.

- **Waar lagen ze? Wie woonden er? En waar zijn ze naar toe verhuisd? Het zijn gangbare Twentse namen van boerderijen en families die waarschijnlijk iedereen herkent.**

Er zijn al bijna geen mensen meer die deze verhalen kunnen vertellen. Overdragen hoe het was om gedwongen te moeten verhuizen met gezin en veestapel. Met struikeltegels blijven deze verhalen voortleven en blijven ze ons herinneren dat vrijheid niet vanzelfsprekend is.

6

HERONTDEK DE 9 RESTERENDE CULTUURHISTORISCHE ENSEMBLES

De ruimtelijke samenhang van de Fliegerhorst vervaagd al kort na de Tweede Wereldoorlog. Op het moment dat de Staat in 1948 door de rechtbank wordt gedwongen om een keuze te maken welke geconfisqueerde gronden worden teruggegeven en welke worden onteigend, verdwijnt de grootste samenhang. Binnen de hekken van de vliegbasis ontstaat een eigen ruimtelijke dynamiek met nieuwe vliegtuigen en bijbehorende infrastructuur en gebouwen. Buiten de hekken blijven de restanten van de Fliegerhorst lange tijd verstild liggen (zie paragraaf 5.2).

- **Nu de hekken van de Vliegbasis Twenthe zijn weggenomen, is het tijd om weer op zoek te gaan naar de belangrijkste ensembles. Waar liggen de 9 resterende cultuurhistorische ensembles en hoe kunnen we ze in samenhang zien?**

Het is niet de bedoeling om de gehele Fliegerhorst Twente weer in haar oude gedaante terug te brengen, maar om de afgesneden ensembles weer als geheel te zien en te kunnen begrijpen. Dat kan bijvoorbeeld door Liegeplätze weer (visueel) te verbinden met de Ringrollstraße, door de hoofdingang weer te verbinden met de toegangsweg en de strip, door de Rollbahnen weer een kleur te geven of na te denken hoe de ensembles zelfstandig eenheid kunnen uitstralen.

ZET IN OP DE 21 MARKANTE (VERDWENEN) OBJECTEN

In het oorspronkelijke ontwerp van de Fliegerhorst Twente heeft de Duitse bezetter onderscheid gemaakt in gebouwen die in serie worden neergezet en welke gebouwen belangrijk zijn voor het functioneren van de Fliegerhorst. Zij krijgen een afwijkende architectuur mee, waaronder de Hauptwache, Offiziersmesse en de Fliegerhorstkommandantur (zie paragraaf 5.2).

- **Voor de Fliegerhorst zijn de 21 markante gebouwen de belangrijkste en meest voorname objecten en plekken. Sommige zijn nog aanwezig, van andere rest alleen nog de fundering. Kunnen bestaande gebouwen hun authenticiteit en uniciteit blijvend behouden? Kunnen verdwenen gebouwen op gepaste wijze zichtbaar worden gemaakt?**

Op die manier blijft het karakter van de Fliegerhorst Twente ook de komende tachtig jaar nog zichtbaar. Zonder de periode te verheerlijken, maar door tot nadenken aan te zetten. Wat betekent tachtig jaar vrijheid voor ons? We hadden en hebben letterlijk 21 markante objecten in ons landschap die laten zien dat vrijheid niet vanzelfsprekend is. Met bijvoorbeeld landart of met doorkijkvensters zijn verdwenen objecten zonder overdadigheid weer in het landschap te projecteren.

BESCHERM DE 58 OBJECTEN UIT DE 'INTACTE GETUIGENCOLLECTIE'

De Duitse bezetter heeft meer dan vijfhonderd objecten gebouwd op de Fliegerhorst Twente. Van voorname officiersgebouwen tot aan transformatorhuisjes en van grote hangars tot aan Splitterboxen. Naast de 21 (verdwenen) markante objecten zijn er van deze andere gebouwen nog steeds 58 objecten (in enige mate) intact aanwezig. Zij laten op verschillende niveaus de geschiedenis van de Fliegerhorst Twente zien (zie paragraaf 5.2).

- **Ongemerkt gaat de staat van de 'Intacte getuigencollectie' van 58 objecten telkens iets achteruit. Een Splitterbox wordt tijdens bosbouwwerkzaamheden overreden. Een verbouwing zorgt voor een aanpassing. Door in te zetten op (lichte) bescherming kan de achteruitgang van deze collectie een halt toe worden geroepen.**

Een passende bescherming bij de juiste cultuurhistorische objecten moet daarbij het uitgangspunt zijn. Dat kan bescherming vanuit de overheid zijn. De laatste drie decennia laten wel zien dat dit een lastig en traag proces is. Naast een monumentale status kan er bijvoorbeeld ook worden gewerkt met een planologische dubbelbestemming of met de lichtere variant van 'karakteristieke' of 'beeldbepalende' objecten. Als we samen maar meer inzicht in de staat van de collectie krijgen én de collectie in de toekomst binnen de ruimtelijke ordening kan worden getoetst.

7

HERDENK DE OMGEKOMEN VERZETSSTRIJDERS

In vijf jaar oorlogstijd zijn veel mensen omgekomen in de omgeving van de Fliegerhorst Twente. Dat kunnen neergeschoten, geallieerde vliegers zijn, maar ook verzetsstrijders die zijn gefusilleerd of onschuldige burgers die op het verkeerde moment op de verkeerde plek waren. In onze samenleving zit ook na tachtig jaar nog steeds een sterk verlangen om omgekomen slachtoffers te herdenken. Met artikelen in kranten en de kwartaalbladen van historische verenigingen, door herdenkingspaaltjes te plaatsen of door beelden en gedachten op internet te delen.

- **Een grote lijn in de herdenking is nog niet in te ontdekken. Dat hoeft wellicht ook niet. Soms is het goed om het van de plaats en moment af te laten hangen. Of kan samen nadenken helpen over wat we willen herdenken? En wat we er dan bij willen plaatsen?**

Een uniforme uitstraling kan bijvoorbeeld helpen om iets meer lijn in de herdenking te brengen. Of wellicht juist het tegenovergestelde. Elke plek met een eigen ziel en gedachtenis?

RUIM DE LAATSTE (ONDERGRONDSE) MUNITIESTANTEN OP

Zelfs tachtig jaar na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog zijn er nog veel munitierestanten te vinden op en rondom de Fliegerhorst Twente. Dat zijn aan de ene kant blindgangers uit de bombardementen van de geallieerden. Aan de andere kant zijn het verspreide bommen uit de ontplofte munitiedepots van de Duitsers.

- **De afgelopen jaren is er al veel munitie opgeruimd. Tegelijkertijd zijn er nog steeds zones vol gevaarlijke munitierestanten aanwezig. Het maakt dat de omgeving van de Fliegerhorst Twente risicovol is. Met elke opruiming neemt dat risico iets af.**

Bij bosbouwwerkzaamheden, bij het aanleggen van nieuwe infrastructuur en bij illegale zoektochten van metaaldetectoren. Het risico blijft. Het betekent niet dat we alles in één keer op hoeven te ruimen. Maar we kunnen proberen om het te combineren met geplande werkzaamheden en bij risicogebieden het initiatief tot opruiming te nemen

OPENGESTELD VLEGEBASIS TWENTHE

TOEGANG VAN ZONOPGANG
TOT ZONSONDERGANG

VRIJ WANDELEN & FIETSEN
OP WEGEN EN PADEN

HONDEN AAN DE LIJN

PAARDRIJDEN & MOUNTAINBIKEN
OP AANGEGEVENE PADEN

GEEN MOTORVOERTUIGEN

GEEN TOEGANG
IN RUSTGEBIEDEN

NIET GRAVEN OF DETECTEREN

GEEN AFVAL ACHTERLATEN

OVERIGENS VERBODEN TOEGANG
ART. 461 WvS

VEEL PLEZIER!

34

Twente, Landgoed van Nederland

COLOFON

PROJECTTEAM EN -BIJDRAGEN

Auteur

Martijn Horst

Teamleden

Martijn Horst, Mieke Scharloo, Louiset Vos en Evelien Witmer

Beeldverantwoording

Martijn Horst (foto's)

Mart Scholte Lubberink (kaarten)

Archieven en archiefbeelden

Archief C. Cornelissen jr., Almelo

Nederlands Instituut voor Militaire Historie

GIS-data en kaarten

Mart Scholte Lubberink (met bewerking door Martijn Horst)

Wandelroutes

Wilma de Hoog

8

GEÏNTERVIEWDE DESKUNDIGEN

Coen Cornelissen

Onderzoeker en auteur van o.a. *Van grasmat tot Fliegerhorst* (1998) en *Huzaren van de nacht* (2007)

Dick Lockhorst

Technicus op Vliegbasis Twenthe in de Koude Oorlog

Adrie Roding

Gepensioneerd gemeentearchivaris van de gemeente Enschede

Mart Scholte Lubberink

Archeoloog, cartograaf en 3d-tekenaar van de Fliegerhorst Twente

René Vossebeld

Onderzoeker, excursieleider en auteur van o.a. *Manifest. Het erfgoed van vliegveld Twente* (2018)

De Hauptwache was de hoofdingang van de Fliegerhorst Twente

VERDER LEZEN

Baalman, D., A. Coops, M. van Zanten (2009). *Waardestelling Vliegbasis Twente*. Het Oversticht. Zwolle.

Boshoven, E.H., R.S. Kok, E.I. Schuurman & J.A.T. Wijnen (2012). *Onderzoeksgebied Vliegbasis Twenthe. Gemeenten Enschede en Dinkelland. Bureau- en inventariserend veldonderzoek naar archeologische resten en een bureaustudie naar de relictten van de Fliegerhorst uit WOII*. RAAP-rapport 2473. RAAP Oost-Nederland. Zutphen.

Bulter, W. (2021). *Lonneker Oorlogsverhalen Extra*. Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker. Enschede.

Cornelissen, C. (1998). *Van grasmat tot Fliegerhorst. Een oorlogsdocumentatie over de luchtstrijd boven het oostelijke deel van Overijssel*. Twents-Gelderse Uitgeverij de Bruyn. Oldenzaal.

Cornelissen, C. (2007). *Huzaren van de nacht. Een kroniek over de geschiedenis van een Duitse nachtojagergroep tijdens de Tweede Wereldoorlog in West-Europa*. Twents-Gelderse Uitgeverij de Bruyn. Oldenzaal.

Cornelissen, C. (2009). 'Twente'. In: P. Grimm, E. van Loo & R. de Winter (red.). *Vliegvelden in Oorlogstijd. Nederlandse vliegvelden tijdens bezetting en bevrijding 1940-1945*. Boom. Amsterdam.

Loeff, K. (1999). *Quickscan. Historische vliegveld-complexen (1910-1950)*. Karel Loeff Architectuurhistorie. Laren.

Meijer Hof, M. (2018). 'Vliegveld Twente. Een bijzonder erfenis.' In: '*n Sliepsteen*'. Nummer 136. Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker. Enschede. pp. 7-11

Roding, A. (1990). *De bevrijding van Enschede*. Uitgeverij Van de Berg. Enschede.

Roding, A. (2007a). 'Van lusten en lasten en ongenode gasten (1)'. In: '*n Sliepsteen*'. Nummer 91. Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker. Enschede. pp. 9-13

Roding, A. (2007b). 'Van lusten en lasten en ongenode gasten (2)'. In: '*n Sliepsteen*'. Nummer 92. Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker. Enschede. pp. 5-9

Schukkink, J. (2015). *Levend landschap. Een cultuurgeschiedenis van het Lonneker Land en de Vliegbasis Twenthe*. AfDH Uitgevers. Enschede/Doetinchem.

Strijker, P. (1982). *De geschiedenis van de vliegbasis Twenthe*. Bureau Voorlichting Vliegbasis Twenthe. Enschede.

Vossebeld R.H. (1982). *De historie van Vliegveld Twenthe. Meer dan een halve eeuw regionaal vliegveld*. Scriptie. [ongepubliceerd]

Vossebeld, R.H. (2010). 'Vliegveld Twente'. In: *Overijsselse Historische Bijdragen 125*. Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Zwolle.

Vossebeld R.H. (2014a). *Haalbaarheidsonderzoek naar de herbestemmingsmogelijkheden schietbanencomplex vliegveld Twente*. Stichting Militair Erfgoed. Arnhem.

Vossebeld R.H. (2014b). *Haalbaarheidsonderzoek herbestemming brandstofdepot C&T Stoff vliegveld Twente*. Stichting Militair Erfgoed. Arnhem.

Vossebeld, R.H., J. Astrego & M. Scholte Lubberink (2018). *Manifest. Het erfgoed van vliegveld Twente*. Erfgoedvereniging Heemschut. Amsterdam.

Beschermen, beheren, ontwikkelen en verbinden van erfgoed valt of staat met een besef van waarde voor dat erfgoed. Daarom willen we het Overijssels erfgoed blijvend onder de aandacht brengen. Zowel met als zonder monumentale status. Slechts een handjevol erfgoed is beschermd. Dat is niet erg. Het gaat erom dat we voor het onbeschermd erfgoed een vorm van bewustzijn creëren. Want de praktijk leert dat veel erfgoed wordt bedreigd of zelfs verdwijnt door het ontbreken van kennis erover. Van aardkunde en archeologie op en onder de grond, tot cultuurlandschappen en historische bouwkunst boven de grond en immaterieel erfgoed, 'los' van grond.